

7. Лось Й. Бачити великі істини (публіцистика і тенденції розвитку світу) / Й. Лось // Вісник Львівського університету. – Сер. : Журналістика. – 2001. – Вип. 21. – С. 26–41.
8. Теленько Б. Кодекс адвоката Клари Моргулян : повість-есе / Б. Теленько. – Хмельницький ; Київ : Вид-во Сергія Пантюка, 2011. – 128 с.
9. Теленько Б. Щоденник націонала. Книга документальних нарисів авторської серії творів «Публіцистика» / Б. Теленько. – Хмельницький ; Київ : Вид-во Сергія Пантюка, 2004. – 168 с.
10. Теленько Б. Технологія громадянського спротиву. Нотатки провінційного журналіста / Б. Теленько. – К. : Вид-во Сергія Пантюка, 2011. – 168 с.
11. Теленько Б. Хроніки пересмішника / Б. Теленько. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2012. – 400 с.
12. Теленько Б. Соловецький лабіринт. Записки упередженого паломника / Б. Теленько. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2014. – 192 с. : іл.

Броварская Елена. Жанровые особенности публицистики Богдана Теленко: интермедиальное измерение. В статье анализируется публицистика современного подольского писателя Богдана Теленко сквозь призму использования интермедиальных средств в контексте сквозной и лейтмотивной идеи нации, введения его творчества в более широкое идейное пространство для декодирования исторической правды об украинской нации, истории, реальности. Подчеркнуто, что использование автором собственных графических рисунков, межродовых жанровых модификаций, интертекстуальных позиций обеспечивают интермедиальное звучание публицистического творчества Б. Теленко в современном литературном процессе.

Ключевые слова: публицистика, жанр, стиль, образ, поэтика, восприятие, интертекстуальность, интермедиальность.

Brovarska Elena. Genre Peculiarities of Publicism of Bogdan Telenko: Intermediality Aspect. The paper presents the analysis of modern journalism of Podilskiy writer Bogdan Telenko through the prism of using the intermedial tools in the light of sequentially and leitmotif nation-building idea, putting his art into the wide idea space for decoding the historical truth of the Ukrainian nation, history and reality. Elements of semiotic analysis are used in the solving of our workshop goal. It was stressed that the use of the author's own graphic images, intergeneric genre modifications intertextual position provides intermedia sound journalistic creativity B. Telenko in modern literary protese.

Key words: publicism, genre, style, image, poetic, reception, intertextuality, intermediality.

Стаття надійшла до редколегії
17.06.2015 р.

УДК 82.09

Олена Вещикова

Ненадійний наратор в оповідній структурі містичного твору: ознаки й різновиди

У статті схарактеризовано найважливіші концепції ненадійної нарації; проаналізовано різні підходи до цієї проблеми, ознаки й різновиди ненадійного наратора. На прикладі повісті В. Шевчука «Початок жаху» досліджено таку наративну стратегію, як уведення образу першоособового ненадійного наратора – «одержимого», – та розглянуто художні функції використання цієї стратегії.

Ключові слова: ненадійний наратор, читач, інтерпретація, «одержимий», В. Шевчук, наративна стратегія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз досліджень цієї проблеми. Українська проза кінця ХХ – початку ХХІ ст. позначена увагою до ірраціональних, містичних явищ, яка виявилось у надзвичайній популярності жанрів фантастики, зокрема містики. Це зумовило появу великої кількості літературознавчих студій, предмет яких – як і генеза фантастичних жанрів, і функціонування фантастичного наративу на сучасному етапі. Так, відомі роботи зарубіжних та вітчизняних науковців О. Ковтун, Р. Лахманн, Н. Логвіненко, М. Назаренка, О. Стужук, Ц. Тодорова, Т. Чернишової й ін. Проте застосування наратологічних підходів до аналізу конкретних фантастичних творів – на

сьогодні недостатньо розроблена галузь літературознавчого аналізу. Зокрема, відкрите питання наративних стратегій, завдяки яким автор творить містичний модус у текстах (і фантастичних, і міметичних за характером наслідування позатекстової дійсності), що й зумовлює актуальність дослідження. Одна з таких стратегій – формування сумніву щодо інтерпретації подій, вагання читача внаслідок рецепції наратора твору як ненадійного.

Мета статті – узагальнити наявні концепції ненадійного наратора й проаналізувати використання образу ненадійного наратора в містичній повісті Валерія Шевчука «Початок жаху».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Проблема читацького вагання як атрибутивної ознаки фантастики серед інших жанрів фікційної літератури не нова в науковому дискурсі. Уперше теоретично її осмислив відомий французький літературознавець Цветан Тодоров у розвідці «Вступ до фантастичної літератури» (1970). На його думку, фантастичний жанр вимагає дотримання таких умов: «Передусім, художній текст повинен змусити читача розглядати світ персонажів як світ живих людей і відчувати вагання у виборі між природним і надприродним поясненням зображуваних подій. Далі такі вагання може відчувати й персонаж; отже, роль читача ніби довіряється персонажеві, й одночасно самі вагання стають предметом зображення, однією з тем твору; у разі наївного прочитання реальний читач ототожнює себе з персонажем» [4, с. 31].

Сумнів як основний парадокс фантастики виокремлює й Р. Лахманн: «Фантастика в її «класичному» варіанті використовує компоненту сумніву навіть у тому разі, коли її семантика націлена на ясність» [3, с. 74]. Однак, на думку дослідниці, ця теза справедлива лише для «класичної» фантастики XVIII–XIX ст. (за типологією Тодорова – *fantastique pur*, «чистої» фантастики), коли «фантастична література піддає сумніву можливість пізнання через відчуття». Сумнів у надійності відчуттів викликає підозру, що «відчуття не зрадили, вони зареєстрували чудесне, ірреальне» [3, с. 73].

Один із найпродуктивніших засобів, який зумовлює вагання персонажа/читача, його сумнів у характері оповідуваних подій, – сприймання читачем наратора як ненадійного. «У багатьох текстах фантастичної традиції, – пише Р. Лахманн, – оповідач або дійові особи виступають як інстанція, що прагне обмежити всесилля фантастики. Вони висловлюють сумнів у її правдоподібності або логічно пояснюють фантастичні явища, тим самим намагаючись інтегрувати ірреальність у межі звичного світу» [3, с. 37].

Концепт надійного/ненадійного наратора увів Вейн Бут у роботі «Риторика художньої літератури» (1961): «Я назвав надійним оповідача, який говорить або діє відповідно до норм твору (тобто норм імпліцитного автора), і ненадійним – оповідача, який цього не робить» [8, с. 158–159]. Такий тип наратора з'являється в літературі XX ст. внаслідок відмови від «всевідаючого автора». Упродовж тривалого часу це визначення вважали «канонічним», використовували в численних наратологічних роботах, пор. дефініцію в «Наратологічному словнику» Дж. Принса (2003): «наратор, чий норми або поведінка не узгоджуються з нормами імпліцитного автора; наратор, чий цінності (смаки, судження, моральне відчуття) розходяться з притаманними імпліцитному автору; наратор, достовірність розповіді якого підривається різними особливостями цієї розповіді» [14, с. 103]. Схоже визначення наявне і в «Енциклопедії наративної теорії Рутледж» (2005): «Відмінність між надійним і ненадійним нараторами ґрунтується на ступені й типі розмежування, що відділяє цінності, смаки й моральні судження певного наратора від норм імпліцитного автора тексту» [15]. Як уважає В. Бут, на відміну від надійного наратора, ненадійний змушує читача робити висновок про персонажів або наратив із того, що не сказане. Така наративну стратегія автор використовує для «підпільної комунікації» із читачем [8, с. 304].

На сьогодні словосполучення «ненадійний наратор» ще не має термінологічної чіткості, що спричиняє перегляд і розширення його змісту посткласичними наратологами. Так, Ансгар Нюннінг критикує концепцію Бута за ігнорування ролі читача в сприйнятті надійності й нечітко окреслене поняття імпліцитного автора. Існування імпліцитного автора, на думку Нюннінга, не обов'язкова умова недостовірної розповіді: «Інформація, на якій заснована проекція ненадійного наратора, впливає зі свідомості реципієнта принаймні тією ж мірою, як і з самого тексту» [11, с. 40], наприклад, збоченець (педофіл) не побачить нічого ганебного в «Лоліті» Набокова. «У цьому разі критерієм ненадійності, – зазначає Дань Шень про наратологічний підхід Нюннінга, – стають етично неоднозначні власні “норми” читачів, що суперечать нормам імпліцитного автора, – перші спростовують останні. <...> Щоб розповісти про такі ефекти, слід доповнити риторичний підхід (пов'язаний із прочитанням, закладеним автором, імпліцитним читачем і прочитанням реального читача, котрий

займає позицію імпліцитного) когнітивним (пов'язаним із різномірним прочитанням різними читачами)» [6].

Якщо В. Бут недостовірність у тексті пояснює відстанню між наратором й імпліцитним автором, то Моніка Флудернік вважає втрату довіри до наратора соціальним явищем: «У певних обставинах оповідач утрачає довіру, тому що він порушує чинні соціальні норми, словом чи ділом» [9, с. 27].

Грета Олсон застосовує до наративного аналізу соціальну психологію, розглядаючи причини людської поведінки. На її думку, читач може вважати наратора тим, хто помиляється (*fallible narrator*) внаслідок зовнішніх обставин, ситуації. У такому разі читач виправдовує наратора, оскільки й сам схильний пояснювати свої недоліки, швидше, дією обставин, а не інтелектуальними чи етичними хибами. Протилежність цього типу оповідача – наратор, що не заслуговує довіри (*untrustworthy narrator*) через уроджені поведінкові риси або якийсь особистий інтерес; до такого наратора читач налаштований більш критично [12, с. 102]. Також Г. Олсон дослідила когнітивний підхід до ненадійної нарації, зокрема роботи Нюннінга. Так, вона у своїй статті узагальнює 14 його «текстових сигналів», серед яких – зокрема, явні суперечності в оповіді; опис подій із кількох перспектив, версії котрих не збігаються; велика кількість висловлювань, що стосуються наратора, а також інші мовленнєві маркери експресивності й суб'єктивності; велика кількість безпосередніх звернень до читача, щоб викликати його співчуття; визнана самим наратором нездатність говорити правду, зізнання в прогалинах у пам'яті, когнітивній обмеженості; паратекстуальні маркери [12, с. 97–98]. Дослідниця наголошує, що не варто переоцінювати роль читача; ненадійність ґрунтується принаймні на трьох чинниках: читач, антропоморфний наратор, текстові маркери.

Джеймс Фелан суттєво уточнив і доповнив бутівську концепцію ненадійного наратора. Він наголошує, що є кілька видів ненадійності й наратори можуть бути надійними в одному розумінні та ненадійними в іншому. Фелан нараховує три основні функції наратора, котрі можуть бути описані як такі, що відбуваються за трьома різними осями комунікації: «вони повідомляють (вісь фактів, персонажів і подій), вони читають або інтерпретують (вісь сприйняття/інтерпретації), і вони здійснюють етичні судження (вісь етики/оцінювання)» [13, с. 323]. Відповідно, наратор може бути ненадійним, надаючи викривлені дані, пропонуючи лише частково правильну інтерпретацію подій або неповне судження. Класифікація типів недостовірності Д. Фелана містить шість видів, які можна звести до двох ширших категорій: 1) повідомлення недостовірних даних (*misreporting*), неправильне прочитання (або інтерпретація) і помилкова оцінка (*misevaluating*); 2) повідомлення неповних відомостей (*underreporting*), недостатня інтерпретація (*underinterpreting*) і недооцінка (*underevaluating*) [13, с. 323]. Отже, – зазначає Фелан, – «мистецтво ненадійної нарації є мистецтвом опосередкованої нарації: автор повинен зробити текст таким, що підходить для двох аудиторій і двох цілей» [13, с. 323].

Російський теоретик літератури А. Жданова виокремила необхідні умови, за яких можливе здійснення ненадійної нарації: «1) персоніфікована ситуація оповіді й наявність антропоморфного оповідача; 2) деформованість інформації, що надходить від наратора; 3) ненавмисне самовикриття оповідача; 4) зв'язок оповіді з традиціями детективного жанру» [1, с. 17]. Четверта умова, на нашу думку, – дискусійна.

Англійський філолог Теренс Мерфі застосовує для літературознавчого аналізу засоби лінгвістики й виділяє п'ять умов (ознак) надійного наратора в першоособовій прозі: безпечна мовленнєва позиція; використання класичної стандартної англійської мови; статус спостерігача-оповідача; моральна зрілість; сюжетна структура, що містить ретроспективну переоцінку персонажа (або аристотелівський анагноризм)¹, який не є наратором [10].

Вільям Рігган також перерахував типові елементи, які викликають сумнів щодо достовірності наративу: неприйнятні ціннісні судження, безглузда аргументація, грубі помилки або суперечності у фактах, різкий тон, необґрунтована захисна позиція, ідеї, якими несвідомо одержимий наратор [16, с. 143]. Ріггану належить розроблення однієї з найбільш впливових типологій ненадійного наратора. В опублікованій 1981 р. монографії «Пікаро, божевільний, наївний і блазень: ненадійний першоособовий наратор» дослідник проаналізував, як різноманітні елементи ненадійності відображаються в чотирьох

¹ Анагноризм – момент сюжетної дії, під час якого відбувається перехід персонажа або реципієнта твору від незнання до знання, указує на розв'язку драматичного конфлікту через з'ясування походження та характерних рис таємничого персонажа чи явища.

стереотипних категоріях. Перший тип – *Пікаро (Pícaros)* – мовленнєво вправний, не дуже освічений, має злий гумор, «невиправний, амбітний, інтриган, грає роль, носить маску, безхарактерний майстер тілесної і словесної пози» [16, с. 76]. *Божевільний (madman)* тип «є основним джерелом оповідних обманів, прогалин, спотворення й недостовірності». Наратив такого оповідача, який зазвичай має психічне відхилення від норми, недостовірний, оскільки не відбиває реальності, а складається «з викривлених особистих вражень, плутаних думок або невротичної одержимості» [16, с. 178]. Також цей наратор, за Рігганом, дуже часто самотній, ізольований від контактів із суспільством. Сприйняття *наївного* наратора (*naifs*) як незрілого відбувається через його вік (зазвичай це дитина) або обмеженість точки зору. Його судження не дуже глибокі щодо сприймання та інтерпретації та, як указує Рігган, – це «коментарі, де теперішнє подається у відверто безпосередній манері» [16, с. 179]. *Блазень (clown)* – фактично традиційний вар'ят, розповіді якого не сприймають серйозно, але котрий насправді оповідає істину, при цьому лицемірячи, змінюючи персонажа [16, с. 175]. Функція такого наратора – привернути увагу «до оповідача, а не до самої оповіді, до голосу, а не до його змісту» [16, с. 101].

Г. Жилічева відзначає такі витоки «ненадійності» наратора: некомпетентність або непрофесіоналізм оповідача, змінений стан його свідомості або фізичну неповноцінність, позиції комічного простака. Крім того, наратор може «свідомо брехати» [2, с. 32]. На думку дослідниці, основна функцією ненадійного наратора – «маніфестація провокативної стратегії дискурсу» [2, с. 36].

Найбільш прийнятною нам видається типологія Моніки Флудернік, яка, фактично, узагальнює наведені концепції. Серед типів ненадійного наратора вона називає «одержимого певними ідеями» (*obsessive by certain ideas*), «аморальну або нечесну особу» (*an immoral or dishonest person*), «наївного» (*naive and unsuspecting*) [9, с. 27].

Як стверджує В. Рігган, першоособовий наратор завжди потенційно ненадійний через «обмеженість людського сприйняття, пам'ять і судження, котрі можуть пропустити, забути, неправильно витлумачити певні події, слова чи мотиви» [16, с. 19–20]. Однак «потенційно» не означає «неодмінно». Розглянемо надійність/ненадійність першоособового наратора у творі сучасної української літератури, який можна охарактеризувати як містичний, – повісті Валерія Шевчука «Початок жаху». У значній кількості прозових творів автора представлений гомодієгетичний наратор в екстрадієгетичній ситуації: він розповідає історію, у якій діє як персонаж. Обрана для аналізу повість не виняток і дуже показова щодо такої нарації. На думку С. Яковенка, цей твір «найкраще репрезентує всю складність поезики Валерія Шевчука»; серед визначальних рис його прози – «постійні переходи від дійсності до ірреальності, від певності до сумніву, від спокою до сум'яття» [7, с. 84].

Головний персонаж повісті – ієрей із містечка Жданівки Михайло Вовчанський, гарний зовні й дуже набожний. Чоловік, який на момент нарації відбуває покуту в монастирі через донос, оповідає, як під час навчання в академії у виставі зіграв жінку та став об'єктом сексуального домагання учителя, ченця Іоанна Москівського. Відтоді Москівський переслідував Михайла впродовж кількох років, з'являючись йому в інфернальних образах, знаходить його і в монастирі.

Автор формує читацьке уявлення про оповідача за допомогою використання засобів, що створюють ефект його недостатньої когнітивної компетенції, неповноти інформації, яку він надає, як-от: модальні слова, риторичні питання, порівняння, характеристики від антагоніста й інших персонажів, зіставлення різних версій подій. Простежимо, як змінюється читацька рецепція твору відповідно до текстових сигналів надійності чи ненадійності першоособового наратора.

Таблиця 1

Динаміка зміни читацької рецепції наратора

Наративна ситуація	Маркери ненадійності наратора	Маркери надійності наратора
1	2	3
Вступ до оповіді.	–	Наратор доводить до відома, що оповідь містить події з його досвіду, отже, викладені факти, попри обмежену точку зору й суб'єктивізм, можуть виявитися цілком достовірними.

Продовження таблиці 1

1	2	3
Автохарактеристика наратора: «ніхто мені в цьому світі віри не діймає, а багато хто вважає за такого, що несповна розуму» [5, с. 204].	Ці слова наратора на самому початку твору можуть викликати підозру в його ненадійності й задати подібний вектор сприймання на весь текст.	Майже визнати себе божевільним за першого знайомстві із читачем – досить хитрий прийом, адже, як відомо, у справжніх душевнохворих відсутній адекватний самоаналіз.
Автохарактеристика наратора: «Часом мені здається, що вони мають рацію, але не в тому, що я несповна розуму, а тому, що, здається, несповна розуму світ, у якому маємо щастя чи нещастя жити; відтак і несповність чи неповність розуму у світі вкладається у живих істот, а в першу руч у людину – я ж серед них не гірший. Отож коли ми всі несповна розуму, то і я з усіма» [5, с. 204].	Слово «здається» може навести на сумнів у когнітивній компетенції наратора.	Роздуми виглядають цілком логічно й досить розумно. Крім того, наратор усе-таки не впевнений, що «вони мають рацію».
Наратор не відчував болю під час побиття плітьми, бо читав молитви, хоча і невимовно страждав душевно через несправедливе покарання.	Читачеві, який вірить у божевілья наратора, навіюється впевненість у такій думці; крім того, Нюннінг уважає прагнення викликати співчуття однією з однак недостовірною наратора.	Упевненість у високій духовності героя може викликати співчуття й довіру до нього.
Характеристика наратора від митрополита: «Чує моя душа: непорочний ти, а непорочних світ не милує, як не милував він Господа нашого Ісуса Христа» [5, с. 214].		Порівняння з Ісусом спрацьовує лише на користь наратору.
Ретельний міметичний опис наратором будівництва монастиря.		Може свідчити про міцний зв'язок наратора з реальністю.
Багаторазова автохарактеристика наратора однотипними фразами: «не був я людиною цього світу», «неповна розуму» [5, с. 206, 216, 217, 218, 219, 229, 256].	Читачеві послідовно навіюється думка про божевілья наратора.	Сам наратор уживає ці лексеми, скоріше, в екзистенційному, ніж у психічному аспекті.
Кількаразова автохарактеристика наратора: Михайла переслідує відчуття нереальності навколишнього світу, він порівнює його з театром тіней [5, с. 216, 290].	Реципієнт систематично отримує «підказку» – сприймати Михайла як душевнохворого.	
Автохарактеристика наратора: «От і тепер я знамірився описати своє життя, але мені раптом дивно стало: а чи ж воно було? Ні, воно було» [5, с. 217].	Вовчанський сумнівається в реальності не лише навколишньої дійсності, а й власного життя.	Урешті наратор упевнений у справжності наратованого.
Наратор повідомляє про поневіряння, які випали на його долю.	У такий спосіб знову намагається викликати співчуття в читача	
Автохарактеристика наратора: «Оминав я пороки світові: не пив горілки та й інших трюнків, не відповідав на закличні погляди жінок та дівчат, не смалив тютюну, не сказав нікому лихого слова і ні з ким ні разу не посварився, ніколи не бажав чужого» [5, с. 218].	Читач укотре пересвідчується, що герой – «не від світу цього». При рецепції тексту слід зважати на специфіку українського менталітету: людина, яка не п'є та не цікавиться протилежною статтю, викликає підозру й недовіру.	Наратор позиціонує себе як хорошу людину.

1	2	3
Характеристика наратора від ченців: «дивний», «чудний», «причмелений» [5, с. 222].	Подібні лексеми контекстуально негативні.	Самі ченці часто описуються як люди обмежені й недалекі.
Ігумен Іларіон Левицький, адресат наративу, Михайла, просить його: «Але мені можеш оповісти правду, хай навіть свою правду» [5, с. 224].	Ігумен зауважує, що чув про героя багато негативного. У такий спосіб акцентується на існуванні іншої версії подій, відмінної від наратованої.	Уживання ігуменом слова «правда», упевненість у наявності в героя «свої правди».
Наратор уживає слово «признаюся» [5, с. 231].		Переконує читача у власній щирості.
Характеристика наратора від титаря Зінчака: «Ви людина статечна, мирна, богобійна» [5, с. 233].		Характеристика є виразно позитивною, може спрацювати на користь наратора і викликати довіру до нього.
Через туман Михайло блукає монастирськими будівлями, не може їх упізнати.	Наратор зазначає, що навіть за звичних умов іноді втрачає «почуття скерунку». Реальний туман можна сприймати ще і як образ: туман, у якому блукає свідомість наратора.	Наявність реального природного явища, що ускладнює сприйняття, засвідчує можливі ілюзії Михайла, але не галюцинації.
До Михайла в келію приходять Московський. Іоанн при цьому поводить себе цілком адекватно, стверджує, що завжди любив його, хоча й спокушає випивкою.	Реципієнт отримує версію подій, відмінну від наратованої.	
Слова Московського актуалізують у повісті мотив двійництва: «Раз живемо, раз і помирати, а гріхи замолимо, покаємося, бо грішити – то жити, ха-ха! По-моєму, це твої думки» [5, с. 240].	Фраза засвідчує амбівалентність постаті Михайла Вовчанського, що може викликати сумнів у його безгрішності, а отже, і в достовірності оповіді.	
Зустріч із Московським настільки неприємна Михайлові, що викликає в нього фізичне нездужання: «Я не вірив у те, що до мене справді завітав Іоанн Московський, бо він приходив у моє життя й раніше, притому саме тоді, коли я сумнівався найбільше» [5, с. 241].	Наратор вагається в оцінці подій, слідом за ним може відчувати сумнів і реципієнт.	
У гарячці Михайло бачить на ліжку страховище, описує його як гидку інфернальну істоту. Істота поблимує вогниками, від її хвоста починає горіти підлога.	Реципієнт може сприйняти опис як галюцинації, наслідок фізичного стану наратора.	Читач, який симпатизує Михайлові, повірить у реальність його відчуттів і вважатиме Московського інфернальною істотою.
Отямившись, Михайло побачив, що лежить на обгорілій підлозі.	Причини загоряння читачеві невідомі, насправді вони могли бути іншими.	Вогонь був справжній, що підтверджують слова наратора.
Подвійна характеристика наратора від ігумена: «Гадаю, що мислиш розумно, але не безгрішно» [5, с. 245].		Гріховний наратор теж може бути достовірним.
Михайло зізнається, що приховав від Іларіона в подальшій розповіді деякі факти.	Оскільки один раз приховав від ігумена факти, міг і читачеві оповідати не всю правду.	
Наступна зустріч Михайла з Іоанном. Іоанн на диво люб'язний і турботливий з Михайлом, якого вважає просто хворим.	Ще одна версія подій, що відрізняється від тієї, яку читач отримав раніше.	

Продовження таблиці 1

1	2	3
Михайло фізично відчуває владу Московського, знесилений, має видіння, що той поступово зникає й у нього вибухають очі.	Читач може сприймати це як фізичну й душевну хворобу наратора.	Реципієнт, який сприймає текст у руслі містичної умовності, повірить словам наратора.
Москівський удруге говорить словами Михайла: «І раптом додав слова, які я сам любив говорити: – Всі ми очерет у цьому світі. Мислячий» [5, с. 253].	Амбівалентність постаті Михайла Вовчанського може викликати недовіру до нього.	
Нараторові надає характеристику його власна дружина: «Дурна була, що спокусилася, нещасна, на твою янголячу твар, а ти смердючий козел і п'яниця, ой-ой-йой!» [5, с. 256].		Оскільки Михайло з нею погоджується: «Я знав, що це була правда» [5, с. 256], читач не має підстав не довіряти йому як наратору, хоч і може негативно сприймати його як людину.
Характеристика наратора полковником Танським: «Сатана в Київських школах вчитися не буде, клепки собі там поламає, о!» [5, с. 263].	Але й Московський навчався там же, а наратор його вважає ніким іншим, як Сатану.	Твердження від зворотного може позитивно характеризувати наратора.
У Жданівці (тобто за п'ять років до актуальної оповіді наратора) відбулися його зустрічі з Московським. Того дня наратор почувався недобре, йому боліла голова, він складав вірші про боротьбу людської душі з п'яною.	Відвідини Московським могли бути плодом хворої уяви наратора.	
Антагоніст нібито на очах Михайла злягався з його жінкою та спокусив його до першого сексу з власною дружиною. Заморочена, на думку Михайла, жінка на ранок нічого не пам'ятала, все заперечувала, слідів ченця ніде не було.	Сам Михайло подає дві версії подій і схильний вважати, що насправді це був лише сон. Крім того, наратор занадто детально пам'ятає події п'ятирічної давнини.	
На ногах дружини виявилися сліди крові.	Однак це зовсім не свідчило, що вона мала статевий зв'язок із кимось іншим, а не тільки із власним чоловіком.	Факти засвідчують, що жінка мала інтимний зв'язок, тож частково підтверджують оповідь наратора.
Народжена в дружини дитина мала мідні очі, зовні, за словами наратора, подобала на Московського.	Саме епізод у Жданівці Михайло й приховав від ігумена, адже той міг запідозрити наратора в божевільлі.	Читач отримує ще одне підтвердження наратованого про те, що дитина могла бути від Московського.
Послушник Гаврило, заморочений Московським, мешкає з ним в одній келії, вважає його за святого.	Оцінка Московського Гаврилом діаметрально протилежна щодо оцінки його наратором.	Михайло переконується для себе й переконує читача, що Московський існує реально: «не образ мого хи-мерійного, а отже, хворого бачення, і не придумав я його» [5, с. 278].
Характеристика Московського отцем ігуменом як достойної людини.	У читача немає підстав не довіряти ігуменові (він не заморочений, як Гаврило), отже, виникають підозри в надійності нарації Михайла.	

1	2	3
<p>Рукопис Михайла дописує монастирський писар: у келії Михайла почалася пожежа, через яку згорів весь монастир, а в келії знайшли рештки обгорілого тіла, за хрестом на грудях упізнали Московського. В убивстві та спробі приховати злочин пожежею запідозрили Михайла, проте він безслідно зник.</p>		<p>Вовчанський після пожежі сам з'явився й зізнався, що є її причиною.</p>
<p>Характеристика наратора писарем: «Михайло Вовчанський був або ж несповна розуму, або ж світлий янгол, посланий, як він писав, хоч і сам не був у тому певний, архангелом Михаїлом на землю з невідомою метою» [5, с. 299]; «це мені здається вірогідним: і Михайло Вовчанський, і Іоанн Московський були в цьому світі людьми малими і грішними, в сітях його позаплутувалися; Михайло Бога більше боявся і своїм писанням себе перед ним та людьми виправдовував чи хотів виправдати, а на Іоанна Московського, як на ворога свого, хотів навести тінь і так виправдати своє вбивство, коли він і справді Московського забив. Бог же обох покарав, бо вони обоє рябоє, ягоди одного поля і гілки, а може, й одне єство, про що Михайло Вовчанський у своїм манускрипті також натякав» [5, с. 300].</p>	<p>Прочитавши нотатки покутника, писар не розвіює сумнів читача, а залишає вагання, подаючи дві версії подій. Сам другий наратор, схоже, схиляється до другої версії, а оскільки в реципієнта немає підстав йому не довіряти, то й читач, урешті, може сприймати Михайла як ненадійного.</p>	<p>Писар, хоч і вагається, однак порівнює Михайла все-таки зі світлим янголом. Очевидно, що писар приймає описане в «манускрипті» на віру.</p>

Наратор (Михайло) вагається у виборі між природним і неприродним поясненням зображуваних подій; обидві інтерпретації з'являються в тексті рівномірно, хвилеподібно, формуючи ефект поступового нагнітання саспенсу. На користь персонажа свідчить і кількість повторюваних фактів надприродного, що майже виключає випадковість; кожен новий інцидент зміцнює читача в думці про реальність наратованого. Крім того, сам сумнів – предмет зображення, у тексті йому приділено чимало місця, адже між зображеними подіями й моментом нарації пройшло кілька років. Вагання підтримується й наявністю двох точок зору, двох нараторів. У читача немає особливих підстав не довіряти другому наратору (писареві); так, одним із маркерів його надійності виступає докладний і ретельний опис шкоди, завданої пожежею. Що ж стосується характеристик Вовчанського від інших персонажів, то ставлення читача до них залежить від симпатій самого Михайла: читач приймає на віру слова полковника Танського, титаря Зінчака й ігумена Іларіона Левицького, навіть дружини наратора.

Першоособовий оповідач у повісті «Початок жаху», Михайло Вовчанський, відповідає майже всім ознакам ненадійного наратора, наведеним на початку. Це й різні версії подій, що не збігаються, експресивність висловлювань оповідача, вказівки на його суб'єктивність, намагання викликати співчуття (відповідно до ознак ненадійності, які розробив Нюннінг); маємо ретроспективну переоцінку наратора або аристотелівський анагноризм (за типологією Мерфі); навіть зв'язок із детективним жанром (за Ждановою). Відповідно до класифікації Флудернік, Вовчанський – «одержимий певними ідеями» (*obsessive by certain ideas*).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Проаналізовані в статті нарративні прийоми виконують у тексті, як мінімум, дві художні функції. По-перше, автор, надаючи першоособовому наратору (Михайлові) ознаки ненадійного, реалізував нарративну стратегію, мета якої – посягти зерно сумніву у свідомості читача. Реципієнт, сприймаючи оповідь Михайла про інфернальність Московського з недовірою, замислюється, хто ж насправді з цих двох персонажів – зло. Концепт «жаху», реалізований у повісті через використання ненадійного наратора, полягає в екзистенційних муках, ваганні Михайла Вовчанського: жити життям безгрішним, протиставити самого себе світу людей (цю ідею яскраво увиразнює містичний епізод, коли наратор ледь не перетворився на вовкулаку) чи стати таким, як усі, пустити в душу скверну й виконати людське призначення – «покутувати й очищуватися» [5, с. 226].

Ще один результат, який досягається стратегією введення ненадійного наратора, – формування сумніву щодо інтерпретації характеру художньої умовності зображуваних подій: реципієнт вагається між притчевою й містичною умовністю.

Отже, Валерій Шевчук у повісті «Початок жаху» вкотре реалізував характерний для його творчості прийом – використання першоособового гомодієгетичного наратора при творенні фантастичного нарративу. Крім того, у повісті наявні текстові сигнали, ознаки, які вказують на ненадійність цього наратора (Михайла Вовчанського) через його можливу душевну хворобу (наратор належить до категорії «одержимого»). Виявлення ненадійної нарації з'ясування природи її творення та її художніх функцій – важлива умова адекватної рецепції художнього твору, оскільки вимагає від «ідеального» читача роздумів над досягненням прихованого авторського задуму.

Джерела та література

1. Жданова А. В. Структура повествования в условиях ненадежного нарратора (роман В. В. Набокова «Лолита») : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.01.08 – Теория литературы. Текстология / А. В. Жданова. – Самара, 2007. – 20 с.
2. Жиличева Г. А. Функции «ненадежного» нарратора в русском романе 1920–1930-х годов / Г. А. Жиличева // Вестник ТГПУ. – 2013. – № 11 (139). – С. 32–38.
3. Лахманн Р. Дискурсы фантастического : пер. с нем. / Р. Лахманн. – М. : Новое лит. обозрение, 2009. – 384 с. ; ил.
4. Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу : пер. с фр. Б. Нарумова / Цветан Тодоров. – М. : Дом интеллект. кн., 1999. – 144 с.
5. Шевчук В. Початок жаху : [повість] / В. Шевчук // Птахи з невидимого острова : повісті. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – С. 203–300.
6. Шэнь Дань. Нарративная недостоверность: типы, подходы и перспективы исследования [Электронный ресурс] / Д. Шэнь // Narratorium. – 2012. – № 2 (4). – Режим доступа : <http://narratorium.rggu.ru/article.html?id=2628919>
7. Яковенко С. «... І спокою не знає ніхто» / Сергій Яковенко // Слово і час. – 1997. – № 3. – С. 83–84.
8. Booth W. The Rhetoric of Fiction / W. Booth. – Chicago : Un-ty of Chicago Press, 1983. – 572 p.
9. Fludernik M. An introduction to narratology / M. Fludernik. – London and New York : Routledge, 2009. – 190 p.
10. Murphy T. Defining the reliable narrator : the marked status of first-person fiction / T. Murphy // Journal of Literary Semantics. – 2012. – Vol. 41. – Issue 1. – P. 67–87.
11. Nünning A. Reconceptualizing the Theory, History and Generic Scope of Unreliable Narration: Towards a Synthesis of Cognitive and Rhetorical Approaches / A. Nünning // Narrative unreliability in the twentieth-century first-person novel / edited by Elke D'hoker, Gunther Martens. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2008. – P. 29–76.
12. Olson G. Reconsidering Unreliability : Fallible and Untrustworthy Narrators / G. Olson // Narrative. – 2003. – № 11. – P. 93–109.
13. Phelan J. Narrative Theory, 1966–2006: A Narrative / J. Phelan // The Nature of Narrative : Revised and Expanded / Robert Scholes, James Phelan, Robert Kellogg. – New York : Oxford Un-ty Press, 2006. – P. 283–336.
14. Prince G. A Dictionary of Narratology / G. Prince. – Lincoln : Un-ty of Nebraska Press, 2003. – 126 p.
15. Reliability // Routledge Encyclopedia of Narrative Theory / Edited by David Herman, Manfred Jahn and Marie-Laure Ryan. – London ; New York : Routledge, 2005. – 718 p
16. Riggan W. Picasos, Madmen, Naifs, and Clowns: The Unreliable First-Person narrator / W. Riggan. – Norman : U of Oklahoma P., 1981. – 206 p.

Вещикова Елена. Недостовірний нарратор в повествовательній структурі містического произведення: признаки и види. Стаття затрагиває проблему читальського сумніння і коєбанія як атрибутивного признака фантастического жанра. Исследуеться одно из средств, обусловлююцье коєбаніє персонажа/читателя относительно характера повествуємых событий, – воспріятіє читателем нарратора как недостовірного. Дан обзор важнейших концепцій недостовірного повествованія, исследованы различные подходы к этой проблеме в украинском и зарубежном литературоведческом дискурсе, проанализированы признаки и виды недостовірного рассказчика. На примере повести В. Шевчука «Начало ужаса» исследован такой вид, как перволичный недостовірный нарратор – «одержимый». Проанализированы изменения в читальській рецєпції произведенія в зависимости от текстовых маркероє недостовірности нарратора. Выяснено, что использование образа недостовірного нарратора является нарративной стратегией, призванной помочь читателю постичь авторский замысел.

Ключевые слова: ненадежний нарратор, читатель, інтерпретація, «одержимый», В. Шевчук, нарративна стратегія.

Veshchykova Olena. Unreliable Narrator in Narrative Structure of Mystic Work: Attributes and Types. The article touches upon the problem of the reader's doubts and hesitations as an attributive feature of the fiction genre. We study one of the means conditioning the character's / reader's hesitation about the nature of the events narrated, – reader's perception of the narrator as unreliable. The article gives an overview of the most important concepts of unreliable narration, explore the different approaches to this problem in the Ukrainian and foreign literary criticism discourse, analyzes attributes and types of unreliable narrator. In the example of the story by V. Shevchuk «Starting of terror» the kind of homodiegetic unreliable narrator – «obsessed» – is investigated. The changes in the reader's reception of the work are analyzed depending on the text markers of the unreliable narrator. It was found that the use of the image of the unreliable narrator is a narrative strategy helps the reader to understand the author's intent.

Key words: unreliable narrator, reader, interpretation, «obsessed», V. Shevchuk, narrative strategy.

Стаття надійшла до редколегії
14.09.2015 р.

УДК 821. 161. 2-3 Леся Українка 09

Оксана Головій

Повісті «Жаль», «Над морем», «Приязнь» Лесі Українки як цикл про пошук сенсу життя

У статті проаналізовано повісті «Жаль», «Над морем» та «Приязнь» Лесі Українки як єдиний цикл. Звернено увагу на проблематику, конфлікт, тип героя-персонажа, основні мотиви циклу тощо. Виявлено стильові особливості творів.

Ключові слова: проза Лесі Українки, повість, цикл, неореалізм, символізм, імпресіонізм, «філософія життя», екзистенціалізм.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз досліджень цієї проблеми. Прозу Лесі Українки оцінювали її сучасники (І. Франко, М. Павлик, М. Євшан, М. Грушевський, А. Ніковський), критики 1920-х рр. (П. Филипович, М. Зеров, Б. Якубський), літературознавці радянських часів (О. Дейч, О. Бабишкін, В. Курашова, І. Журавська, А. Каспрук, Л. Міщенко, К. Кухалашвілі та ін.; варто виокремити ґрунтовні монографії Л. Кулінської й Т. Третяченко). В останні десятиліття з'явилися дослідження В. Агеєвої, О. Забужко, Л. Зубік, М. Зушмана, Н. Колошук, М. Крупки, М. Моклиці, Л. Семенюк, В. Сірук-Поліщук, М. Хмелюк, Л. Щітки та інших [детальніше про рецєпцію прози Лесі Українки див. статтю Т. Проскуріної: 9]. Безперечно, повісті «Жаль», «Приязнь», «Над морем» неодноразово були предметом літературознавчих студій, однак донині дослідники практично не звертали увагу на те, що ці твори становлять певну єдність, власне їх умовно можна об'єднати в цикл, аналіз якого (у царині проблематики та на сюжетно-фабульному й поетикально-стильовому рівнях) є метою нашої статті.